

המסע לעבר ארץ-ישראל: הסיפור על אבא מהרי

שושנה בן-דור

מבוא

בשנת 1862 רבים מעדת ביתא ישראל עזבו את כפריהם והלכו בכיוון צפון מזרח, לחוף ים סוף, במטרה לעלות לירושלים. הם נכשלו במימוש מטרה זו, ורבים מהם מתו בדרך מרעב וממחלות. לפי רוב הגירסות, המנהיג הכאריסמאטי של ניסיון זה היה נזיר יהודי בשם אבא מהרי.

עצם הניסיון ועובדת כשלונו ידועים היטב בקרב בני העדה, במיוחד בקרב הזקנים, ונתפסים על-ידיהם כהתגלמות השאיפה השורשית של ביתא ישראל לציין וכסימן-דרך בעיצוב שאיפותיהם להגשים בחייהם הם את המטרה שלא הושגה על-ידי אבותיהם. אולם פרשה זו טרם נבדקה ביסודיות, אף שהיא מוזכרת בספרות המחקר וכן בפרסומים הפופולאריים על העדה.¹ במאמר זה ארחיב את היריעה ואנסה לברר כמה שאלות: מה ידוע על אבא מהרי עצמו ומה היה מקור כוחו וסמכותו שהניעו אנשים במספר כה רב לעזוב את רכושם ואת דרך-חייהם וללכת אחריו? מי השתתף במסע ומאלו אזורים? עד היכן הגיע המסע? לאחר המסע, מה קרה לאבא מהרי ולעדה? לבסוף, מה היו המניעים של היוצאים לדרך ושל מנהיגיהם ועד כמה היו מניעיהם קשורים להתרחשויות באתיופיה באותו זמן?

לביורר שאלות אלו השתמשתי בכמה סוגי מקורות, בכתב ובעל-פה. המסע אירע בימי המלך קאסה, שהוכתר בשם תיאודרוס (מלך 1855-1868), שתקופת שלטונו היא מהמתועדות ביותר בהיסטוריה של אתיופיה. קיימות שלוש כרוניקות של המלך שנכתבו בידי חצרניו. גם היו מגעים מרובים עם ארצות אירופה וארצות שכנות, לרבות מסע העונשין של הבריטים נגד תיאודרוס בשנת 1868, ונשתמרו על נושאים אלה התכתבויות רבות וספרי-מסע מאת אישים שהשתתפו באירועים או היו עדים למעשים. בתעודות אלה אין התייחסות מפורשת למסע של ביתא ישראל, ונדירים גם האיזכורים על העדה, אבל הן מאירות את הרקע למסע.

פירוט ההפניות הביבליוגרפיות — ראה בסוף המאמר.

1 הספרות המדעית — ראה, לדוגמה: לסלאו; קוויין, עמ' 221-225; הספרות הפופולארית: ראפפורט, היהודים, עמ' 166; ראפפורט, שיר, עמ' 37-38; קסלר, עמ' 123-125.

יוסף הלוי (1827-1917) — מסע באתיופיה
1868-1867

חשיבות מיוחדת יש לכתבי המיסיונרים הפרוטסטנטים, שפעלו באותה עת באתיופיה מטעם 'החברה הלונדונית להפצת הנצרות בקרב היהודים' (The London Society for Promoting Christianity amongst the Jews) המכונה גם 'מיסיון הכנסייה ליהודים' (Church Mission to the Jews — CMJ). פעילות זו החלה בשנות השלושים של המאה ה-19, בביקוריו של גובאט, ונעשתה אינטנסיבית מסוף שנות החמישים. נציגי המיסיון הרבו לכתוב דו"חות מפורטים, שהופיעו בכתבי-העת של המרכז בלונדון. שני המיסיונרים המרכזיים ברבע השלישי של המאה היו יוהאנס מארטין פלאד וקהני אהרון שטרן, שחיברו גם ספרים על חוויותיהם באתיופיה, ובהם דיווחים נרחבים למדי על יהודי אתיופיה.² דבריהם חשובים משום שהם הכירו ותיארו את אבא מהרי, פלאד גם תיאר את המסע, ומשום שאירועים שהיו קשורים למיסיונרים משמעותיים להבנת הרקע למסע.

מקור נוסף הוא דיווחו של יוסף הלוי על מסעו באתיופיה בשנות 1867-1868, כשליח 'כל ישראל חברים'. הוא הצליח ליצור יחסי אמון עם בני העדה שפגש ובדיווחו מובאים הרישומים המוקדמים ביותר של מסע אבא מהרי, כפי שנשתמרו בקרב בני העדה.³

מקור אחר לעבודה זו הוא 16 עדויות בעל-פה מפי בני-העדה, שנרשמו בישראל.

2 כתבי מיסיונרים — ראה: גובאט; שטרן; פלאד. נוסף לספרו זה חיבר פלאד שני ספרים נוספים. שני קטעים מתוכם, הנוגעים לענייננו — ראה אחד: ג"א, 1 באוקטובר 1869; השני: לסלאו, עמ' 84-85. כתבי-עת של מרכז CMJ — ראה: מיסיון, ג"א; מיסיון, ג"ר; מיסיון, א"ר. ברצוני להודות לד"ר סטיבן קפלן, שעזר לי רבות בצעדי הראשונים בבדיקת החומר המיסיונרי הרב והמגוון.

3 ראה: הלוי, עמ' 70-73. ציטוט כמעט מלא של הדברים — ראה: לסלאו, עמ' 86-89. גם פיטלוביץ הזכיר ניסיון זה בדו"ח הראשון שלו, אולם לא הוסיף פרטים על המסע — ראה פיטלוביץ, עמ' 5. על הסברו להחלטת בני העדה לצאת לדרך — ראה להלן.

ראוי לבדוק, כיצד מחיישבות מסורות אלו עם הכתוב שבמכלול המקורות האחרים ועד כמה המסורת שבעל-פה הקיימת כעת שומרת על המסורת שרשם הלוי בשנת 1867. עדויות שבעל-פה אלו ראוי לסווג לפי סוג העדות ולפי מוצא המידענים. שתי עדויות הגיעו אלי בכתב. האחת היא סיפור, המכונה 'משיח השקר של הפלשים', שרשם פרופסור דב נוי מפי נער פלשי שלמד בכפר בתיה בשנות החמישים⁴. מוצא המספר הוא ודאי מאזור גונדר, שממנו נבחרו אלה שלמדו בכפר בתיה. העדות השנייה נרשמה מפי משה תָּנֹזוּ, מאזור תַּגְרִי, בידי אילנה דייוויס, במהלך עבודת-שדה באשקלון בשנת 1983.⁵ יתר העדויות נאספו על ידי, כולן הוקלטו, פרט לאחת שנכתבה בידי המידען.

מוצאם של המידענים הוא כדלהלן. שש גירסות הן מפי מידענים ממוצא גונדרני, הכולל את האזורים ההיסטוריים דְּמִבְיָה, צְלָמֶת (בסביבות צ'לגה), וּפְלָסָה (ליד אַמְבָּא צְרִיָה). ארבעה מהם הזכירו קרובי משפחה שהשתתפו במסע, אחד מהארבעה הוא קרוב-משפחה של אבא מהרי, והוא מסר עדות גם בעל-פה וגם בכתב. הגירסה שרשם דב נוי מהווה עדות שביעית מאזור זה. מאזור תגרי נרשמו שש גירסות בעל-פה וגירסה שביעית שרשמה אילנה דייוויס. מאזור וּגְרָה היה מידען אחד, קס אִימְהָרְן, ומאזור ולקֵאִית מידען אחד — קס קֶסְטָה, שהיה המנהיג הדתי המרכזי באזור.⁶ מקור נוסף הוא סקירה שנכתבה בידי יהודי אתיופיה על דברימי עדתו מימי המלך סוֹסֵנְיוֹס (מלך 1607-1632) עד ימי מְנְלִיק השני (מלך 1889-1913), שבימיו נכתב החיבור. בחיבור זה אין זכר לניסיון בני העדה לעלות לארץ-ישראל, ועיקר העניין של מחברו הוא מידת יכולתם לשמור על דתם בשלום. ואכן בתיאור תקופת תיאודורוס, המחבר מתאר בפירוט את הויכוח הדתי שהתנהל לפני המלך בין פלשים מומרים

4 זה היה הסיפור היחיד של יהודי אתיופיה, השמור באסעי" עד שנת 1983. ראה אסעי" (דב נוי פירסם את הסיפור בעברית קלה — בשער, שלב א, חוברת 7 גלות וארץ-ישראל, ירושלים תשי"ט, עמ' 41-42. הדין בסיפור מתרכז במוטיבים הפולקלוריים, ולא בנייתו היסטורי, חוץ מהערה מאת מ' וורמברנד המאשרת את הרקע ההיסטורי. ראה: נוי [וראה גם מאמרו של דב נוי בחוברת זו — המערכת].

5 ראה: תנזו.

6 מפורטת בזה הרשימה השמית של המידענים, אזור מוצאם ותאריכי הראיונות עימם: (1) קס בהן (אורי בן-ברוך), גונדר, 22 בנובמבר 1981. (2) קס שטו מהרת וששון צגהון, גונדר, 20 במאי 1986. קס שטו גם מסר לי חיבור בכתב, כמה ימים אחרי הראיון בעל-פה איתו, על אבא מהרי. (3) ממנה יצחק יאסו, תגרי, וקס אימהרן פיקדו, ווגרה, 27 ביולי 1982. (4) גדליה אוריה, גונדר, וממנה יצחק יאסו, תגרי, 27 בנובמבר 1985. (5) אובח אקלה, גונדר, 9 בדצמבר 1986. (6) אבא גטה אסרס, גונדר, 20 בנובמבר 1986, 25 במארס 1987. (7) קס אברהם תנזו, תגרי, יליד ולקייית, 8 בדצמבר 1986. (8) הקסים שמאי נגה, מהרי נגה, טהפסקו (מלכיצדק) פיקאדו, יוסף תיו — כולם מתגרי; קסטה מנסה מולקייית, אימהרן פיקדו, מווגרה, תירגם: אברהם תנזו, 22-23 בדצמבר 1986. עדויות אלו נרשמו בראיון קבוצתי, שיטה שנמנעתי בדרך-כלל מלהשתמש בה, כדי לא לגרום לשינוי גירסות או להתאמה בין הגירסות. במקרה הזה התברר, שהמשתתפים לא נמנעו מלאשר את דברי וזולתם או להסתייג מהם, על-ידי כך תרמו לדיון גם אלה שלא מסרו גירסה מלאה.

לנזירים פלשיים ושהיה קשור לפעולות המיסיונרים בקרב ביתא ישראל.⁷ הלוי, לעומת זאת, התייחס בתיאור מסעו הן לויכוח הדתי והן לניסיון לעלות לארץ-ישראל והציג מסע זה כתוצאה, לפחות חלקית, של אותו ויכוח. סביר להניח, שכך מסרו לו בני העדה עצמם, והוא הוסיף שמקורות אחרים אישרו לו גירסה זאת. לסלאו, במאמרו הנזכר, וקווירין קיבלו את גירסת הלוי,⁸ ולהלן נבדוק אם מסקנה זו נכונה. שאלה נוספת שיש לענות עליה אם-כן היא, אם המסע היה כה חשוב מדוע אין כל התייחסות אליו במסמך יחיד במינו זה מאת בן העדה?

א. דמותו של אבא מהרי

בניסיון לשחזר את דמותו של אבא מהרי, נתחיל במקורות הנוצריים ונביא את דברי המיסיונרים שטרן ופלאד. שטרן התעניין מאוד באבא מהרי, שהתפרסם כאיש קדוש והיה 'מוקד לאגדות הפלשים', ורצה להגיע אליו. וכך מתאר שטרן את דמותו של אבא מהרי, לאחר פגישתו הראשונה עימו בשנת 1860, קודם ניסיון המסע לארץ-ישראל:

אבא מהרי, המנהיג, במצנפת לבנה כשלג ובלבוש באותו צבע, מחזיק [בידו] מטה ארוך עשוי באמבוק, הדומה למטה של בישוף, נע בכבוד חרישית. הופעת האיש היתה מרשימה ומלאת הוד, כך שבקושי יכול אדם להסתכל בו בלא הערצה וכבוד. להערכתו, הוא כבן שישים שנה, דמותו אצילית וסמכותית, מצחו גבוה ורבי-הבעה, עיניו עצובות וחסרות מנוח, ומבע פניו שהיה לפנים ודאי מתון ומושך, נעשה מזור ביותר ולא-ארצי כתוצאה מאילוף עצמי והסתגפות.⁹

שטרן מוסיף ומתאר את מראהו הצנום והמצומק של אבא מהרי והקנאות הניבטת מעיניו. אולם ברור שהוא התרשם מהכאריזמה של האיש. עמדתו זו של שטרן ראויה לציון, שכן נודע בגישתו הלא-סבלנית והקשוחה כלפי אנשים, יהודים כנוצרים.¹⁰ אבא מהרי, מצידו, לא פחד משטרן והיה מוכן להתדיין עימו בענייני טקסט ואף

7 ראה: לסלאו, עמ' 75-84. המחבר דן בהבטים ההיסטוריים של המסמך, ומשווה אותו לגירסות האחרות של פלאד ושל הלוי על הויכוח הדתי הזה.

8 ראה הלוי, עמ' 71-73. הוא מתייחס למאורעות ולהקשרן הנסיבתי תוך ניצול מקורות אחרים; וכן: לסלאו, עמ' 71-74, הוא בדק גם את הגירסות בספריו של פלאד; קווירין, עמ' 221-225, בדק גם את כתבי-העת המיסיונריים והגיע, לאחר דיון ארוך בנסיבות הדיון הדתי, למסקנה דומה לזו של לסלאו. למסע עצמו הקדיש תשומת-לב מועטה.

9 ראה: ג'א, I ביולי 1861, עמ' 188. דברי שטרן במלואם: שם, עמ' 187-189.

10 שטרן עורר כנגדו רגשי עוינות, גם מצד שותפיו לעבודה ואירופים שהכירוהו. התנהגותו והדברים שכתב על המלך עוררו את זעמו של תיאודרוס והביאו לכליאתו — ראה: קרוימ, עמ' 129-130, 133; ורובנסון, הישרדות, עמ' 232-237.

לאפשר לו לגשת לכפרים ולשוחר עם תושביהם. היתה זו תופעה נדירה למדי מצד נזירי ביתא ישראל, אשר לדברי המיסיונרים התנגדו לפעולות המיסיון בכפרים. המיסיונר השני שתיאר את אבא מהרי, י"מ פלאד, כותב עליו:

פעם אחת נתוודעתי אל נזיר, אבא מהרי, שהיה משוכנע לגמרי כי קרובה העת שבה יקבץ האל את היהודים מקרב כל העמים אל ארץ אבותיהם. הוא האמין כי אז הם יבנו את מקדשם בירושלים, כמתואר בנבואת יחזקאל, ויעברו את האל על-פי תורת משה.¹¹

פלאד ייחס אפוא אמונה משיחית לאבא מהרי, אבל את העידוד לצאת לדרך בשנת 1862 מייחס פלאד לאיש אחר, נביא בשם אבא סיראך, שעבר בכל מחוזות מושבם של ביתא ישראל ואמר להם ששמע בחלום את הדברים הבאים:

כפי שהאל הוציא את עמו ישראל ממצרים ביד משה, כך יגאל בידי סיראך את בניהם, הפלשים, מתוך ארץ זו [ו]יביאם אל ארץ כנען [...]. שאבא מהרי, הכוהן הגדול בְּדִמְפִיָּה ובסאָקְלֵט, יכה במטהו בים סוף ויעביר את העם ביבשה [...]. וממך, סיראך, יבוא המשיח [...].

אבא סיראך גם ניבא שבדרך נס יסופקו ליוצאים לדרך מזון ומשקה, ודברים טובים לרוב. פלאד, אם כן, תיאר את אבא מהרי כחווה, לא כמפעיל אחרים להגשמת חזונו. אבא סיראך הוא המעורר להגשמה והוא שיזכה לשכר הגדול, שהרי מחלציו ייצא המשיח, ואילו אבא מהרי שימש ככלי בידי אבא סיראך. פלאד גם מתאר את המסע שבו יצא אבא מהרי (ראה להלן).

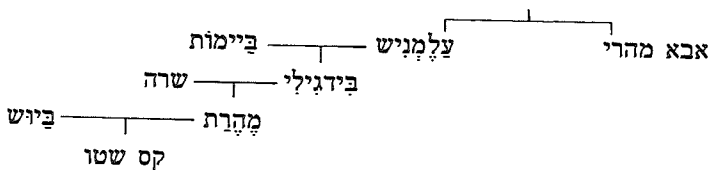
נעבור עתה לדברי המידענים כיום על אבא מהרי, אשר כמוכּן אינם בבחינת עדויות בנות הזמן של המסע, אך הם משקפים את המסורת שנשמרה בזכרון העדה על אותו אירוע. נראה להלן, כי במסורת זו יש הן מן המשותף והן מן השונה בהשוואה לדברי המיסיונרים שהובאו לעיל.

המסורת רואה באבא מהרי אדם ישר, צדיק ומכובד (לדברי אוֹבֵה אַקְלָה, אבא גָּטָה וקס שְׂמֵא). בני העדה היו מוכנים ללכת אחריו 'משום שהעם האמין בו' ובחלומותיו, כי היה 'כמו נביא' (דברי אוֹבֵה אַקְלָה, אבא גטָה). 'הוא חלם חלום שאנחנו הולכים לירושלים [...]. אבותינו באו מארץ-ישראל, לכן אנחנו צריכים לשלוח [לשם] את הילדים, ואנחנו צריכים ללכת לשם. מי שטוב (הדבר בעיניו) שיצא, מי שנוח לו [פה] שישאר. מי שלא טוב לו [בדרך], שיחזור'. דברים אלה תואמים אמונות מסורתיות בקרב העדה, כי מטרת המסע היתה רצויה (דברי אבא גטָה).

בני העדה, פרט לקס בְּרִדְהָן, רואים את אבא מהרי כיוחם הבלעדי ליציאה לדרך, עקב חלומו. הוא גם עשה, לדברי אבא גטָה, צעדים מעשיים להפצת חזון היציאה

11 ציטוט זה והציטוט הבא אחריו — ראה: פלאד, עמ' 33.

לדרך: 'שלחו שליחים לכל האזורים. מי שהיה מוכן הלך. מי שלא היה מוכן אמר: "הם ילכו קודם. הם ישלחו שליחים ואחר-כך אנחנו נלך"'. לעומת גירסה זו, השמייע קס ברהן גירסה אחרת, המזכירה את דברי פלאד, אך לפי ברהן שם הנזיר הוא פנחס: "אתה תקח את כל העם, חלק לכיוון מזרח [לכיוון תגרי]". אחרי זה אבא מהרי פירסם אל כל היהודים, שצריכים לצאת, ללכת לירושלים'. אבא גטה ואובה אמרו, שהיו גם חוזים מאזורים אחרים, אבל לא הם יזמו את היציאה לדרך. מיוחדת בטיבה היא עדותו של קס שטו, שהוא צאצא ישיר של אבא מהרי. אחותו של אבא מהרי היתה אם סבתו של קס שטו, המרחק ביניהם הוא אפוא ארבעה דורות:

קס שטו תיאר בכתב את אבא מהרי, את יחסו לאמו של תיאודרוס, לפי מסורת ביתא ישראל, ואת המסע לעבר ארץ-ישראל. הטקסט של מכתבו ניתן כאן במלואו (אף שחלק מדבריו יידון רק בהמשך):

כך שמעתי על אבא מהרי, כפי שסיפר לי אבי, קס מהרת. לאבא מהרי לא היתה אשה. הוא היה מאנוקסה [או בהגייה אחרת מאלוקסה, ומשמעו: נזיר]. הוא נולד בקוצ'רה. הנזיר הזה היה חכם מאוד. הוא היה מתפלל בכל השעות, גם ביום וגם בלילה. לפעמים הוא הקריב קורבנות לה'. הוא היה אחראי לכל המונוקסי [הנמצאים איתו]. בעת בצורת היה עולה על הר כדי להתפלל. כאשר התפלל ירד גשם מיד, ובאה ברכה. הגשם ירד מן השמים. לפעמים באו אנשים חולים אל הנזיר הזה, כדי שיתפלל לה'. בעד החולה. באותו זמן החולה היה נרפא ומבריא. לפעמים באו אליו מצורעים, כדי שיתפלל עליהם ועל-ידי כך נרפאו. [האנשים] נתנו לו מן התבואה ומן הבכורות. אחרי שקיבל את כל הבכורות, היה נותן לאנשים עניים. הוא היה נותן ליתומים, לאלמנות ולאנשים במצוקה. נתנו לו כסף ובגדים ואת אלה חילק לעניים.

יום אחד נוצרייה אחת ראתה חלום הלכה לספר לנזיר הזה. הנזיר פתר את החלום הזה: יהיה לך בן. הוא ימלוך על כל [אתיופיה]. גם את השם שלו אמר: השם שלו יהיה קאסה. אחר-כך הילד הקטן שנולד היה חזק, היה משחק כדורגל¹² והיה מנצח. לאחר שגדל, כמו שאמר [אבא מהרי], הוא היה למלך.

12 גם אבא גטה, בתארו את ילדותו של קאסה, הזכיר מישחקי-ילדים שהלה התחרה בהם בכל כוחו וניצח. לכן גם אם יש אנאכרוניזם בשימוש במונח כדורגל (ואולי שיתקו בכדורגל כלשהו, לא חקרתי מישחקי ילדים באתיופיה), אפשר משתקפת בדברים מציאות, לפיה רצונו של קאסה להתחרות, להשתלט ולנצח נגלה כבר במישחקי ילדותו. על אופיו של קאסה-תיאודרוס — ראה: רובנסון, תיאודרוס.

תיאודרוס השני (מלך 1855-1868)

השם שלו היה תיאודרוס, האיש הזה לאחר שמלך זכר את הכוהן שהיה כמו נביא. הוא קרא לו אבא ואמר: 'אבא שלי היה נביא, ומשום שאתה אבא שלי, תהיה לנו "ראש הכנסייה" לכל אתיופיה'. אבא מהרי אמר: 'אין אלהים אחרים חוץ מה'. אינני יכול לעבוד אלילים במקום ה'. אמר ה': 'לא תשתחווה לאל אחר'. אני לא יכול לעשות כפי שאתה אומר לי. לכן אבקש ממך שתשלח אותי לארצו, לירושלים.¹³ שלח אותי עם עמי ותן לי לקחת אותם לארץ מולדתם. המלך הוציא צו, לפי בקשתו זו [ואמר] שבני ישראל יכולים ללכת, ובלכתם בדרך, איש בל יתפוס אותם. לכן כל היהודים לקחו את בניהם ואת כל רכושם [ויצאו] לארצם. אז התחיל הנזיר ללכת אל תגרי. כאשר הגיע לתגרי, [הביין] שהנבואה שלו על העלייה, על הגאולה, לא הגיעה זמנה. לכן כולם נכשלו וחזרו ולא יכלו לעלות ארצה.

החלום של האשה היה ככה: השמש יצאה ממקום הלידה. היא הולידה שמש, ששרפה גם את העצים וגם את העשבים.¹⁴

בעדות כתובה זו של קס שטו, מעניינת במיוחד העובדה, שהוא מתאר בפירוט רב ובתשומת-לב את מעשי אבא מהרי כנזיר, אך מתייחס למסע עצמו בדברים כלליים

13 עד היום מתייחסים בישראל אל ירושלים כאילו העיר והארץ הן אחת, ואין הם משתמשים לרוב במונח ארץ-ישראל.

14 אני מודה למר גדליה אוריה על תרגום מכתבו של קס שטו. במאמר זה אין מקום לדין במסורות ביטא ישראל על נסיבות לידתו של קאסה, בכוונתי להקדיש לכך וליחסו של תיאודרוס ליהודים מאמר נפרד.

בלבד. אבא מהרי, לפי תיאור זה, פעל על-פי המתכונת המקובלת של קס/נזיר (היתה חפיפה לא מעטה בין התפקידים האלה), שהוא גם קדוש: ¹⁵ התפלל בזמנים קבועים, ולפי בקשת אנשים במצוקה; תפילותיו נענו, לעיתים בצורת נס; קיבל תרומות וחילקן לנזקקים. המסע תופס מקום משני בתיאור זה, לא רק מבחינה כרונולוגית. העדר הפירוט בתיאור המסע נובע אולי משום שהעדיף קס שטו להתגאות בדברים שפירוט ולהצניע את המסע.

פחות מובן מדוע מיעט קס שטו בפירוט נתונים ביוגרפיים על דוד סבתו. פרט לכך שאבא מהרי נולד בקוארה והיה לנזיר, לא נאמר דבר על קורות חייו. על כך אנו למדים מעדות אחרת, של אבא גטה, שלפיה אבא מהרי אמנם נולד בקוארה ולמד שם אצל הנזירים, אבל יצא משם בשלב כלשהו ונדד עד אזור דמביה ושם פעל בתפקיד מרכזי. המרחב הגיאוגרפי של פעולתו היה בין גורגורה לאמבא גואליט, הידועים כישובים של ביתא ישראל.¹⁶

לסיכום חלק זה: בתיאור של אבא מהרי, הן בכתבי המיסיונרים והן במסורת בני העדה, בולט מעמדו בקרב עדתו, בזכות מעשיו ואישיותו ולא רק בשל תפקידו, ומובלט רצונו החזק להגיע לארץ-ישראל, שבא לידי ביטוי בחזון. אמנם רוב המידענים רואים באבא מהרי את היחס הבלעדי ואת המארגן של המסע, אך קיימים גם רמזים, אם לא גירסות, שהוא לא פעל כחלל ריק והיו אישים אחרים בעדה שביקשו אף הם להגשים את השאיפה המסורתית להגיע לירושלים. עם זאת, אין ספק שאישיותו וכוחו מנהיגותו של אבא מהרי מיקדו שאיפות וחזונות אלו והוציאו לפועל. תכונות אלו עמדו לו גם בהמשך דרכו, לאחר הכישלון, כפי שנראה להלן, וזו עדות נוספת לכוח אישיותו.

ב. היקף ההשתתפות במסע

כבר התייחסנו לעיל בעקיפין למבנה ההנהגה של ביתא ישראל, שכללה מספר מנהיגים רוחניים, רובם, אם לא כולם, נזירים. מחקרים חדישים על ביתא ישראל מדגישים את הפיזור לא רק של ישוביהם אלא גם של הנהגתם.¹⁷ בדיקה נוספת של מבנה הקהילה עשויה ללמדנו, מה היה היקף ההענות של פשוטי העם — ולא רק של המנהיגים — לשליחים שעוררום לצאת לירושלים.

15 השוואה בידון עם החברה הלא-יהודית — ראה: קפלן, קדושים, עמ' 31-80; בן-דוד, מקומות. המאפיינים של הקדוש באתיפיה הם לרוב משותפים לשתי הדתות. העניין נדון בספרות המחקר, ולא כאן המקום לפרט.

16 על 'חלוקת' אזורי המחיה של ביתא ישראל בין נזירים מרכזיים ספציפיים — ראה: קוורין, עמ' 222, ובמיוחד הערה 150 בעמ' 248. על דפוסי המנהיגות בעדה ראה גם: קפלן, מנהיגות, עמ' 92-89.

17 ראה: קפלן, מנהיגות, עמ' 89-92.

מדברי המידענים שציינו את אזורי המוצא עולה, כי אזור דמביה היה מוקד ראשי של המשתתפים במסע.¹⁸ זהו מימצא סביר, שכן שם הוכר אבא מהרי כמנהיג. במקום השני מבחינת איזוהו בדברי המידענים, צוין מחוז ווֹגְרָה, ואחריו סְמִיין וקוארה¹⁹ — מקום הולדתו של אבא מהרי. נראה שיש לכלול בין אזורי המשתתפים גם את צ'לגה²⁰ ואת אַרְמֶצ'הוּ, כי משם הגיעו למסע מספר קרובי משפחה של אבא גטה, והוא ציינם בשמותיהם. דברים אלה מעידים על קשר טוב שהיה בין האזורים ועל הענות למסע שבאה ממקומות רחוקים זה מזה. לעומת זאת אין אפשרות להסיק מדברי המידענים מה היה סדר הגודל של מספר המשתתפים, למרות אחדות הדעים בעדה שהשתתפו במסע הרבה מאוד אנשים.

בשני אזורים יש לדון במיוחד: ולְקֵיית — בשל המידע הסותר שניתן עליו, ותגרי — בשל האירועים החשובים שאירעו בו בסיום המסע. בראיון הקבוצתי טען קס קסטה בתוקף, שלא יצאו יהודים מאזור ולקייית, ויתירה מזו — הוא לא שמע על המסע, ואזור ולקייית היה מנותק מהאירועים הנדונים. אלה שישבו עימו הסכימו לדבריו. אבא יצחק ואבא גטה כן הזכירו את האזור אולם עדותם בעייתית בהקשר זה.²¹ נראה אפוא שאם היו משתתפים מולקייית מספרם היה קטן, אולי במסגרת ה'שליחים' שנשלחו מאזורים מסוימים לבדוק את הדרך. האם חזרו שליחים אלה למקומם או נשאר בתגרי לאחר כשלון המסע? בראיון עימו ב־25 ביולי 1987 הסביר אבא יצחק, כי האוכלוסים היהודים בתגרי היגרו מולקייית גם בתקופת יהאָנס הרביעי (מלך 1872-1889) וגם קודם לכן.²² ואכן בקרב חוקרים רווחת דעה שיהודים הגיעו לאזור תגרי רק במאה ה־19, ויש סבורים כי ראשוני היהודים שהתיישבו באזור זה היו משרידי החוזרים ממסע אבא מהרי.²³ המידענים שהזכירו

18 לא כל המידענים ציינו בדבריהם את אזור המוצא של המשתתפים, כדי לא לכוונו, הם נשאלו שאלה כללית: מאיזה איזורים באו? כך אמרו: אובה, קס שטו, אבא גטה, קס ברהן, אבא יצחק, קס שמאי, קס מהרי וקס מלכיצדק. קס ברהן וקס מהרי התייחסו ל'גונדר', אבל קשה לדעת מה הכוונה, משום שאזור גונדר כיום כולל את דמביה ואת מחוזות: ווגרה, סמיין, סאקאלט, צ'לגה. אולם קס ברהן הזכיר בדבריו כתריסר כפרים ותת־מחוזות שכולם בדמביה.

19 ווגרה הוזכרה בדברי: קס שטו, קס ברהן, אבא יצחק, קס שמאי, קס מהרי וקס מלכיצדק. סמיין הוזכרה בדברי: קס ברהן, אבא יצחק, קס שמאי וקס מלכיצדק. קס מהרי חלק על אחיו, קס שמאי ואמר, שמסמיין לא באו. קוארה הוזכרה בדברי: אבא גטה, קס שמאי, קס מהרי וקס מלכיצדק.

20 צ'לגה הוזכרה בדברי: קס שמאי, קס מהרי וקס מלכיצדק — כולם מתגרי, ולכן נטולי אינטרס לגבי אזור כלשהו ב'גונדר' רבתי. אובה אקלה היה היחיד, שלדבריו הגיעו גם מוולו ומלאסתה.

21 המסכימים לכך שלא השתתפו מולקייית הם: קס שמאי, קס מהרי, קס מלכיצדק, קס אימהרן, קס יוסף וקס אברהם שהוא יליד ולקייית. אשר לאבא גטה, כאשר הבאתי לידיעתו את העדות הסותרת, אמר שלפי מיטב זכרונו יצאו משם רק מעטים. הוא נקב בשמות קרובים, שלדעתו חיזקו את טענתו, אולם התברר שקרובים אלה באו מארמצי'הו.

22 קס קסטה אמר דברים דומים בשיחות שהתקיימו עמו בשנות 1982-1983. כך אמר גם אבא גטה בשיחות עימו ב־20 בנובמבר 1986 ו־25 במארס 1987. נראה שהיה קשר טוב בין ולקייית לתגרי במאה השנים האחרונות — ראה: מאמרה של הגר סלמון בחוברת זו.

23 ראה: פלאד, עמ' 10 — על מאה משפחות החיות בתגרי, מאז 1862. רמז לכך ראה גם: הלוי, עמ' 73.

יוהאנס הרביעי (מלך 1872-1889)

את תגרי אמרו בתוקף, שהיו יהודים באזור זה עוד לפני המסע והם קיבלו את ההולכים במסע ואירחו אותם כמיטב יכולתם. צאצאי המארחים גאים מאוד בהכנסת-אורחים זו, אולם דוחים את טענת חלק מהגונדרים שלפיה השתתפו במסע גם יהודים מתגרי.²⁴

אם דברי המידענים משקפים נאמנה את המציאות ההיסטורית, הרי יש בהם חיזוק להנחה, שהיה קשר טוב בין האזורים השונים. נראה כי גם היתה הרגשת שותפות עדתית, וביטוי נוסף לכך הוא מאמצייהם של בני תגרי, גם אם היו מעטים, לארח את משתתפי המסע. יש בכך חיזוק נוסף להנחה, שאבא מהרי עצמו היו לו מוניטין בקרב העדה כולה, ועל-כן הצטרפו למסע נזירים ופשוטי-עם מרוב אזורי הישוב של ביתא ישראל. רק אזור גוג'אם לא הוזכר כלל בדברי המידענים. זו נקודה ראויה לציון, משום שרק בדמביה היו לחצים חיצוניים משמעותיים על בני העדה (כפי שנראה להלן), אף שגם משם לא כל העדה הצטרפה למסע.

נוסף להתייחסות המידענים לאזורים שמהם באו המשתתפים במסע, יש בדבריהם גם ממד אישי. שלושה מידענים מאזור גונדר (קס שטו, אובה אקלה ואבא גטה) ציינו שמות של קרובי משפחותיהם שהשתתפו במסע, כולם בדור הסבים או הורי הסבים.²⁵

24 על הכנסת האורחים — בדברי: קס יוסף, קס מהרי, קס שמאי וקס מלכיצדק, שסיפרו על מסורת במשפחתו שדור הסבים שלו אירח את הבאים. ואילו הטוענים להשתתפות יהודים מתגרי הם אובה אקלה ואבא גטה, מאזור דמביה.

25 קס שטו הוא, כאמור, קרוב משפחה של אבא מהרי. אובה אקלה אמר שסבו מהרתו ושתי

מרחק דורות דומה לזה ציין קס מלכיצדק בדבריו על קרובי משפחתו המארחים. חריגה היתה עדותו של קס ברהן שלפיה אביו השתתף במסע, ועדותו נתמכת על-ידי אבא גטה. קס ברהן היה בן 85 בקירוב כאשר נפטר, בדצמבר 1984, כלומר הוא נולד פחות מ-40 שנה לאחר המסע, על-כן אפשר שאביו השתתף במסע, אלא שהיה אז נער ולא קס, כדברי קס ברהן ובני משפחתו. ששון צגהון, קרוב משפחה של קס ברהן, יכול גם הוא להחשב כמי שקרובי משפחתו השתתפו במסע. מכאן, שחמישה מתוך שישה מידענים מגונדר ציינו כי קרובי משפחתם השתתפו במסע. אף שאין זה מדגם מדעי, עשוי פרט זה לרמז על השתתפות רחבה למדי מאזור גונדר.

ג. עד איזה מקום הגיע המסע

כל אנשי תגרי, פרט למשה תזו, וכן בן גונדר אחד (קס שטו) ונוסף להם כתבי הנוסעים האירופיים ציינו את אזור תגרי כנקודת הסיום של המסע. מסקנה זו אף התקבלה בספרות המחקר.²⁶ אחד המכשולים הקשים שעמד להם בדרך היה נהר תפני, שהיה מלא על גדותיו באותה עונה, היא עונת הגשמים (דברי קס אברהם). כמה מידענים אמרו, שבמקום זה ציפו המשתתפים במסע לנס, שהנהר ייבקע לפנייהם ויוכלו לעבור בו. לדברי אבא גטה, היטה אבא מהרי את מטהו על המים. לדברי קס שמאי, עמדו הקסים והתפללו את התפילה על חציית ים סוף: 'בְּיַזְאוּקָה'. תפילה זו, לדבריו, מעמידה את המעבר בים כמעין מבחן: מי שחטא לא יוכל לעבור אולם בני ישראל זכו לעבור. לדבריו, גם הפעם זכו המשתתפים במסע לעבור את הנהר. שלושה מתגרי (אבא יצחק, קס אברהם וקס שמאי) ציינו את כפר מְדִבְי שבאזור אֲדִיאָבו כנקודת הגמר של המסע. לדברי קס מהרי, הגיעו משתתפי המסע עד נהר מְרַב, שהוא הגבול בין תגרי לְאֲרִיִּתְרִיָּה, ולדברי קס יוסף, אף עברו אותו והגיעו לקווייהין שבאריתריאה. אבל גם שני אלה מסכימים, שבסופו של דבר חזרו המשתתפים במסע דרומה לאזור אדיאבו.

תיאור האירועים במדביי נוגע ללב במיוחד. רמת התמותה היתה כבר גבוהה מאוד, משום שרבים סבלו מרעב וחלו בחורף הקשה. בדברי המידענים יש ביטויים שונים לכך: ציון מספר נספים גדול בקרב כלל המשתתפים או נספים רבים בקרב הקסים והנזירים.²⁷ במדביי נקברו רבים מן הנספים, ויש שם מצבה גדולה 'עד היום'

הסכנות שלו השתתפו במסע בעודם צעירים, כאשר הוריהם לקחו אותם. הוא ציין שמתו במסע קרובי משפחה וכן אלה שחזרו, מצד אביו פְּנֵטַאי רְדַאי, רדאי פְּרַהוּ, אֲמַהֲרֵן אִיִּצ'ש; מצד אמו: פִּיקְדוֹ אֲלִיאָס, מְקַרְתוֹ ושרה. הוא הזכיר שגם קס ויפֶשֶׁט היו לו קרובים במסע. אבא גטה ציין קרובים שחזרו מן המסע בחיים: אבא תְּמָנוֹ, אבי אמו, האחים אבא גְּבְרִי ואבא פִּיקְדוֹ אליאס שהיה אבי אביו, אבא תְּמָהֲרִי, אבא אליאס מהרי, אבא סוֹלוֹמוֹן, כולם מאזור ארמ'צהו.

26 ראה: הלוי, עמ' 73; פלאד, עמ' 38. קויריק, עמ' 225-226.

27 נספים בין המשתתפים במסע — בדברי: אובה אקלה, אבא גטה, הקסים שמאי ומהרי, אבא יצחק. ראה גם: אסע"י; פלאד, עמ' 38; הלוי, עמ' 73. נספים בקרב הקסים והמיריים במסע —

(לדברי אבא יצחק, בשיחה ב-27 ביולי 1982). הקהילה היהודית במדבכי היתה אמידה למדי כנראה וסייעה בעריכת 'תזכר' (אזכרה) גדול לנספים.²⁸ כמה מידענים התייחסו אל עצם התפילה כאל תחליף להגשמת המטרה, כאילו באותן שעות הפך מקום היותם לירושלים: 'איש זקן אמר להם: "אתם רציתם להגיע לארץ-ישראל, אתם הגעתם [...] כמורכן הגענו. למה? כל השיר שלכם, כל התפילה שלכם, כל התוף שלכם שמענו, היתה לנו שמחה"'.²⁹

לעומת המידענים מתגרי, סיפרו אובה אקלה, אבא גטה וקס ברהן, שלושתם מגונדר, כי המסע הגיע עד חוף ים סוף. לדבריהם, היטו הקסים את מטותיהם על המים וחיכו שהמים ייבקעו. כאשר לא נבקעו המים, היו שקפצו לים והתחילו לשחות. לדברי קס ברהן, היו אלה 12 קסים, והוא ציין בשמות 7 מהם, בהם אביו.³⁰ 'ואחר-כך אמרו, איך אפשר להעביר נשים וילדים ומי שלא יודע [לשחות], שלא גדל ליד הים? איך אפשר?' (דברי אבא גטה). קס ברהן הוסיף, שכאשר לא נבקעו המים, גם לאחר מעשיהם של 'הנחשונים', הלכו אל אשה עשירה ידועה, בשם פליס, לשאול על ספינות, והשיבה להם שאין לה ספינות מתאימות לים הפתוח. צאצאי המשתתפים במסע שימרו אפוא פרטים לא-מעטים — ונוסף למה שנאמר, צוינו גם מונחים גיאוגרפיים באריתראיה, כמו: המֶסֶן (בפי אובה אקלה), חוף מסוע (בפי אבא גטה) — המוסיפים למהימנות גירסתם. משה תזוז הוא היחיד מתגרי שהביא גירסה דומה, אולם המידענים האחרים מאזוורו זילזלו במסורת זו, כדברי קס מלכיצדק: 'זה משה. ומי הם?' כלומר, איך חשבו להשוות את עצמם למשה.

השוואת הגירסה הרווחת יותר בקרב המידענים מתגרי עם זו הרווחת יותר בקרב המידענים מגונדר מלמדת שיש חלוקה ברורה בזכרונות לפי אזור המוצא של המידענים, ושוני זה ניתן להסבר. בני גונדר שמעו על תלאות הדרך, על הסבל ועל מות הקרובים, כפי שסיפרו אבותיהם שהשתתפו במסע, ואלה הדברים שנשתמרו בזכרון המידענים. לעומתם, בני תגרי שמעו מאבותיהם על מעשיהם כלפי האנשים המיוסרים שהגיעו אליהם: הם אירחו אותם, סעדו אותם, עזרו להם לקיים את טקסי האבל וניסו לנחמם.

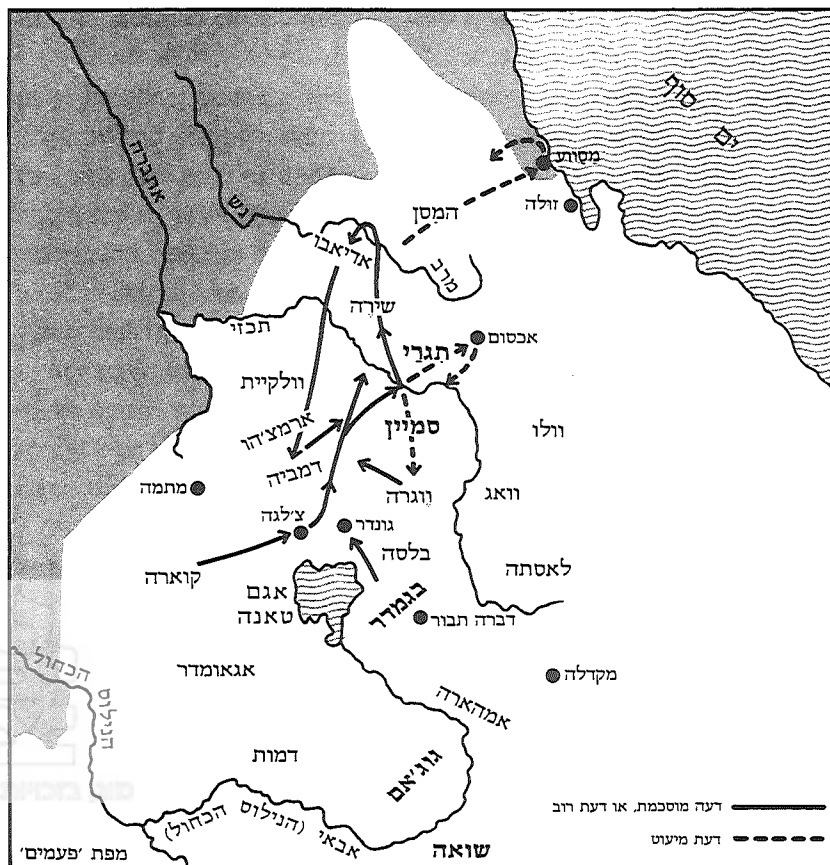
קשה מאוד לקבוע את מסלול המסע ואת נקודת הסיום שלו. כאמור, רוב המסורות

כדברי: אבא גטה וקס אברהם, שציינו שעד חצי מהם מתו. הלוי, שם, כתב כי מכל הנזירים נשאר בחיים רק אבא מהרי, אבל נראה שזו הגזמה.

28 תזכר הוא טקס לזכר המת, נערך בדרך-כלל ביום השביעי וכיום השנה לפטירה וכולל תפילה וסעודה גדולה, שלכבודה שוחטים בהמות. הבהמות לתזכר סופקו על-ידי אנשי מדבכי, כדברי קס אברהם. כל הקסים מתגרי הזכירו את התזכר ותיארוהו בדברים דומים (ראה להלן).

29 דברי קס אברהם. דברים דומים אמר קס יוסף, וכדאי להביא גם את דברי קס מהרי: 'הם עשו אזכרה: זקנים, כוהנים, כלים [כלי-נגינה], אזכרה של תפילה [...] אתם לא הגעתם לירושלים, אנחנו הגענו, כתפילה שלכם אנחנו הגענו'.

30 7 הנחשונים היו: אבא ברוך, פנחס (הנביא, שלדבריו האיץ באבא מהרי), אבא זנריקו, אבא ראובן, אבא זכריאס, אבא ארני, אבא אינברם.

מסע ביתא ישראל מכפריהם באתיופיה לעבר ירושלים בשנת 1862

שבעל-פה וכן דיווחי האירופים מציינים, כי המסע נסתיים כתגרי. גם פלאד וגם הלוי מסרו שהדימוי של היבקעות ים סוף ביציאת מצרים היה חלק מהחזון שהניע את בני העדה לצאת לדרך.³¹ מכאן אולי ניתן להניח, שבמרוצת הדורות הפך החזון הזה לחלק מן המציאות, כפי שנצטיירה במסורת שבעל-פה. אולם לעומת זאת, קשה להתעלם מריבוי הפרטים על המעמד בחוף ים סוף, כפי שסופרו בפי צאצאי המשתתפים. נוסף לכך, ברור שמשותפי המסע נתקלו במכשולים של מים על דרכם. הם ודאי חצו את נהר תכזי ואולי גם את נהר מרב, בהיות הנהרות בשיא גאותם. אין לנו ודאות שהם גם הגיעו לים סוף, אולם הנהרות שעברו היו ודאי מכשולים קשים, ואולי עובדה זו הפכה ברבות הימים במסורות שבעל-פה למעין מעמד חציית ים סוף. תפקידו של אבא מהרי בשלב זה של המסע היה, לדברי אובה אקלה: 'אבא מהרי לקח את המטה שלו, כמו משה, נתן מכה על ים סוף, כדי שיפתח לו והוא יוכל לעבור

[...]. אולם יתכן שבשלב כלשהו נפרד אבא מהרי מהמסע. רמז לכך מצוי בדברי קס ברהן, שלפיהם אבא זְהַרְיִי ואבא אַרְיִי היו הנזירים שהיכו במטה על הים. לדברי אבא גטה, אבא מהרי אמנם הגיע רק עד נהר תכזי, ובראותו שניתן לעבור, שלח הלאה את הקסים וכל מי שרצה להמשיך איתם כשליחים. הוא עצמו ועימו כמה אנשים ירדו לאזור ווגרה, ושם הוא בנה בית-כנסת, ליד עץ גדול בכפר מִיִּלְקוּ, שאת הריסותיו אפשר לראות עד היום (לדברי אבא גטה, אשתו ובנו דוד). היחוד בגירסת אבא גטה לעומת האחרות, שלפיה אבא מהרי לא המשיך עד סוף המסע, עושה אותה עדיפה.³² חלק מאלה ששרדו נשארו בתגרי, האחרים חזרו דרומה בתנאים שהיו יותר קשים מאלה שבדרך צפונה. היו מגפות בדרך, ובבְּרָאוּ אֶסְנָה שבאזור טְלָמְט מתו רבים (לדברי אובה אקלה). לדברי אבא גטה, רוב אלה שנשארו בחיים חזרו לדמביה וניסו לשקם שם את חייהם.

גירסה חריגה מובאת בסיפור הרשום באסע"י, ולפיו הגיעו האנשים עד מצרים. אפשר שזו גירסה משובשת, או שמא זהו רמז לניסיון אחר להגיע לארץ-ישראל. בדבר משך הזמן שמן היציאה למסע עד שוב אלה ששרדו לדמביה, קיימים אומדנים שונים: מ-5 חודשים, שנה ועד 4 שנים.³³

ד. הגורמים ליציאה למסע

במכלול דיוננו, זהו הנושא המסובך ביותר. על-כן גם העדפתי לדון בו כאן ולא לפי הרצף המתבקש כרונולוגית. בחרתי בסדר דיון זה כדי להניח תחילה את התשתית הסיפורית של המסע, כפי שהיא נשתמרה במסורות שבעל-פה בקרב יהודי אתיופיה, ואחר-כך לנתח את משמעויותיהן. נושא זה קשור לכמה תחומים שונים: לתסיסה בקרב העדה, ליחסים שהיו באותה עת בין ביתא ישראל לנוצרים, ובמיוחד המיסיונרים, עניין שהיה אולי גם הוא מושפע מהלכיהרות ששררו אז באתיופיה בכלל, עקב שלטונו של תיאודרוס השני. נבחן תחומים אלה כדי להבין את המניעים שאפשר הביאו ליציאת ביתא ישראל לעבר ירושלים דווקא באותה עת.

בתשע גירסות של המידענים מסופר כי תיאודרוס הירשה ליהודים ללכת. אם משום שפנה אליהם ושאל את רצונם (לדברי קס שטו יחד עם ששון צגהון, קס אברהם, קס שמאי, קס מלכיצדק, גדליה אוריה, משה תזוז) או בנוסח מתון יותר: 'תיאודרוס לא התנגד, אם רוצים, שילכו' (קס ברהן); ואם משום שביתא ישראל פנו אליו וביקשוהו לצאת (לדברי קס מהרי). לדברי משה תזוז, למשל, תיאודרוס העריך מאוד את היהודים, משום שהיו חיילים אמיצים ומוצלחים במלחמותיו. כאשר שאל

32 גם הלוי (עמ' 73) מציין שאבא מהרי הגיע רק עד 'קולה אַגְרָה', בדרכו חזרה דרומה, אולם בתום שלוש שנים.

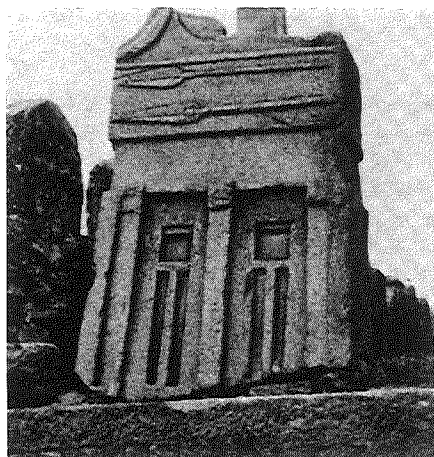
33 לדברי אבא גטה: חלק מהיוצאים חזרו אחרי 5 חודשים וחלק אחרי שנה. וראה: פלאד, עמ' 38. לדברי אובה אקלה אחרי ארבע שנים. וראה: הלוי, עמ' 73.

אותם איזה שכר הם מבקשים על כך, ענו: 'אנו לא רוצים כסף ולא זהב ולא רכוש באתיופיה, אלא שירשה לנו לעלות לישראל, לירושלים'.³⁴ תגובת המלך היתה: 'יותר טוב לי עשרה פלשים מעשרת אלפי גוים', אבל הוא הירשה להם ללכת. לעומת זאת, ארבעה מידענים (אבא יצחק, גדליה, אובה, מלכיצדק) הסבירו את ההיתר שנתן תיאודרוס ליהודים לצאת, לא כפרס או כמענה לבקשה אלא כשליחות ממש. לדבריהם, תיאודרוס שלח את היהודים לעבר ירושלים, כי הוא עצמו רצה לעלות על ישראל [כדי] למשול [בה]', ואמר להם: 'המלוכה שלי תגיע עד ירושלים' (דברי אבא יצחק), או בנוסח אחר (בפי קס מלכיצדק): 'אני בעל אתיופיה. אני חבר ירושלים'. דברים אלה אכן משקפים נאמנה את גישת תיאודרוס לשלטונו ולשליחותו האישית ויונקים מן המסורת האתיופית הנוצרית.

אחד היסודות שחוקרים מצביעים עליו כסממן לקירבה שבאתיופיה בין הנצרות ליהדות היא האוריינטאציה של הכנסייה כלפי מקומות ומוסדות בארץ-ישראל, כגון: מבנה הכנסייה כחיקוי לבית-המקדש של שלמה בירושלים; הכנסייה בשם 'ציון' בעיר אכסום, שבה נהגו להכתיר את המלכים; אכסום כולה נחשבה 'ירושלים שנייה', וכאשר בנה לאליבלה עיר מתחרה, כינה גם הוא את אתריה בשמות המזכירים את ירושלים וארץ-ישראל;³⁵ לירושלים שמור מקום נכבד בליטורגיה של הכנסייה; לכנסייה החבשית יש קרקעות, מוסדות ונציגות קבועה בירושלים ובארץ-ישראל מן המאות הראשונות לסה"נ; עולי רגל מאתיופיה מבקרים בארץ-ישראל. מן הכתובים עולה כי דווקא היהודים באתיופיה פיגרו אחרי הנוצרים בעלייה לרגל לארץ-

34 ראה: תוזו. קס שטו שם מילים דומות בפי תיאודרוס, אבל ציין נסיבות שונות לכך (ראה לעיל).

35 פירוט ראה: אולנדורף, עמ' 100, 109; האמרשמידט, עמ' 2-4; סרְגוֹ, עמ' 237.

כנסיית הקדוש מריאם של ציון, באכסום

הקודש.³⁶ אמנם התפילות של ביתא ישראל גדושות איזכורים של ציון וכמיהה אליה, גם הסיגד, שהוא כנראה חג יהודי אתיופי מקומי, מבטא כמיהה לשיבת-ציון.³⁷ אף-על-פי-כן יהודי אתיופיה עד ימי תיאודרוס לא עשו צעדים מעשיים לביטוי יחסים לציון.

מן הידוע על תיאודרוס מתברר, שהיתה לו עצמו אוריינטאציה משיחית חזקה, וכחלק ממנה גם התעניינות מיוחדת בירושלים. נטייתו זו באה לביטוי, בין היתר, בבחירת שם ההכתרה שלו. שמו היה קאסה, ולהכתרתו הוא בחר, או הוצע לו על-ידי האֶפֶנְיָה (ראש הכנסייה), בשם תיאודרוס. מסופר שאפונה סֶלְמָה ניבא לו באותו זמן, כי הוא יגיע עד ירושלים.³⁸ לשם תיאודרוס היתה משמעות היסטורית ודתית גם יחד. מבחינה היסטורית, תיאודרוס הראשון, בנו של המלך דֶאוּיט הראשון, מלך על אתיופיה בשנות 1409 או 1412-1413. ימי שלטונו היו קצרים מאוד, אבל הם זכורים כתקופת זוהר והוא זכור כשליט שדאג לצדק ומשפט וביקש לעלות לירושלים. אגדה מספרת, שבזמן קבורתו, כאשר הובל ארונו דרך נהר, נבקעו המים כמו מי הירדן בפני יהושע.³⁹ ויש מאמינים שתיאודרוס עוד יחזור וישכין אלף שנות גשגוג ושלוש. אגדות אלו באו לידי ביטוי לראשונה ב־Synaxar (הוא לוח המציין ימי זכרון לקדושים) שחובר לכבודו וזכו להרחבה בחיבור 'פקאריי איאסוס' (Fekkārē Iyasus), שנתחבב מאוד על האתיופים. בחיבור זה, תיאודרוס הוא משיח שיישלח על-ידי ישוע וישכין שגשוג, צדק, שלום ויראת האל — לאחר תקופת תהו ובהו, מלחמות, רשע ושלטון של אוזורפאטורים.

קאסה הכיר כנראה את החיבור 'פקאריי איאסוס' מלימודיו במנזרים. הוא ראה את עצמו כ'בחיר האלוהים' אשר יביא את הקץ על 'תקופת השופטים', שדמתה מאוד לתקופת האופל שתוארה ב'פקאריי איאסוס', ויפתח בתקופת השלטון של הטוב המושלם. הרעיונות האלו באו לידי ביטוי בכך, שבשנים הראשונות לשלטונו תיאודרוס אכן חוקק חוקים שנטו לסייע לעני ולתקן עיוותים במערכת המשפט, הוא גם נענה לפניות ישירות מטעם כל מי שהרגיש את עצמו מקופח או פגוע.⁴⁰ תיאודרוס

36 דניאל ומשה, אב ובנו, הגיעו לירושלים בשנת 1855 בקירוב. משה נשאר ודניאל חזר ומת בדרכו לאתיופיה. אשה זקנה הגיעה למצרים בערך באותה עת וכידה מכתב חתום בידי 'אברהם הנשיא', ובו שתי בקשות: שיהודי מצרים יסייעו לה להמשיך בדרך ברכה לארץ-הקדש ושיישלחו אליהם חכמים בתורה להחלפת מידע יען כי שמענו שיש הרבה יהודים במצרים ובירושלים, ודתייהם ומנהגיהם שונות מאתנו' (ראה: ספיר, עמ' 180). מן המאות הקודמות, אין כמעט ידיעות על יהודים מאתיופיה שהגיעו לארץ-ישראל.

37 ראה: בן-דוד, סיגד.

38 ראה: באסה, עמ' 7.

39 על שנות שלטונו — ראה: וולד-בלונדל, עמ' 224-225 (לדבריו ב־1412-1413); תאדסה, עמ' 153 (לדבריו ב־1409). על קבורתו: באסה, עמ' 10-11; וולד-בלונדל, עמ' 517.

40 על הנימוקים לבחירת השם תיאודרוס — ראה: באסה, עמ' 7; וולד-בלונדל, עמ' 515. על ילדותו של תיאודרוס, בחירת השם, נסיונותיו למשול על-פי הרגם של תיאודרוס האגדי — ראה: רובנסון, תיאודרוס, עמ' 46-51; רובנסון, הישרדות, עמ' 116-129, 135-140, 172-173.

גילה דאגה מרובה לגורל ירושלים, לכו התקומם נגד שליטת המוסלמים בה והשלמת המעצמות האירופיות עם שליטה זו. בהתפארות הטקסית, הפוקרה (fukkerä), הוא כינה את עצמו 'בעלה של חבש, מאהבה [או ארוסתה] של ירושלים' (Ye-Habesha (bal, ye-İyerusalem içhoñña)⁴¹.

בשנת 1855 התחוללה מרידה בצבאו, עקב השמועה, שהתכוון לעלות על ירושלים. באותה שנה העריך הקונסול הבריטי פלאודן, כי לאחר שיגמור תיאודרוס לכבוש את סביבתו הקרובה הוא לא יהסס מלשאוף לכיבוש מצרים וכנסיית הקבר הקדוש שבירושלים.⁴²

הפופולאריות של דמות תיאודרוס האגדי ושאירותיו כלפי ירושלים לא נעלמו כנראה מביטא ישראל. הם כינו את משיחם בשם תיאודרוס ותיארוהו בתיאורים הדומים לאלא שב'פקאריי איאסוס', עוד לפני תקופת תיאודרוס השני – כפי שעולה משיחותיהם של גובאט וד'אבאדי עם נזירים בעדה.⁴³ בני העדה מודעים למשמע השם תיאודרוס (מתנת האל), כפי שעולה מסיפור אסע"י, שבו מכונה המלך תיאודרוס כ'נתן-אל',⁴⁴ או כפי קס מהרי שפירש את שם המלך: 'כמו נדבה'. גם בדברי קס מלכיצדק על כינויו של תיאודרוס נשמע הד של ה'פוקרה'. יתכן מאוד שאווירה משיחית זו הניעה את היהודים לנקוט צעדים מעשיים כדי להגיע לארץ-ישראל. יתירה מזו, כיוון שירושלים היתה כה חשובה לתיאודרוס, ראו בו בני העדה כמי שהירשה ואף עודד אותם כחלוצים. גם אין לבטל את האפשרות שהסיפור על נס היבקעות המים בעת הלוויית תיאודרוס הראשון השפיע על החזון הקשור במסע לארץ-ישראל.

הסבר זה לניסיון להגיע לארץ-ישראל נשמע מפי רוב המידענים, והוא דומינאנטי בקרב המידענים מתגרי. אולם קיים הסבר אחר, שנשמע אמנם מפי חלק מן המידענים מתגרי אך בפירוט הרב ביותר הוא נשמע מפי יוצאי גונדר, שלפיו ההחלטה לצאת לדרך היתה תוצאה ישירה של לחצים מצד מיסיונרים, והברירה שעמדה לפני ביתא ישראל היתה להתבולל או לצאת. יוסף הלוי, הראשון שרשם את השתלשלות הדברים, קשר את הדיון בענייני דת שהתנהל לפני המלך תיאודרוס וביוזמתו בין 'המיסיונרים' ובין קסים של ביתא ישראל עם החלטתם לצאת למסע לארץ-ישראל.

41 ראה: רובנסון, תיאודרוס, עמ' 50-51.

42 ראה: רובנסון, הישרדות, עמ' 208, 220-221.

43 ראה: רובנסון, תיאודרוס, עמ' 50-51; אשכולי, ספר, עמ' 27-28; אשכולי, ידיעות, עמ' 104. ביומנו של גובאט מ־13 במאי 1830 מובאת שיחה על שמו של המשיח, תיאודרוס, ועל שאלת בואו של המשיח.

44 סיפור אסע"י הוא הגירסה היהודית היחידה שקושרת בין השם של המלך לבין הפורענויות שבאו, לדבריו, על היהודים בעקבות פעולות ההסתה של המיסיונרים. בכל הגירסות האחרות, כשמדובר בקשר בין השם תיאודרוס ובין היציאה לארץ-ישראל, הקשר הוא חיובי. אולם האמונה בתיאודרוס נוצלה לצרכי המיסיונרים, כאשר ברונקהורסט ציין, שכיוון את הפלשים לקבל את הנצרות משום שהמשיח שכבר בא הוא מתן האל, כשם שהמשיח שנשלח להביא ישועה לאנשות – ראה: מיסיון, ג"ר, יאנואר 1862, עמ' 4.

לדבריו, לאחר הדיון, שבו המלך התרשם מאוד מאומץ-ליבם של הנזירים, הוא לא דרש מהם להתנצר מיד, אלא נתן להם שהות של ארבע שנים לשקול את הדבר. כתוצאה מן: 'חלק מן הכוהנים, אשר נצטוו להופיע בגונדר ולהשתתף בוידוא וחששו... הרה אסון, נתפסו אחר-כך למצב-רוח מיוחד של התרוממות דתית [...] הם האמינו [...] שהגיעה העת לשוב לירושלים'.⁴⁵

בעקבות הוידוא יצאו רבים מבני העדה, ובראשם נזירים בהנהגת אבא מהרי. הסיפור באסע"י נותן תמונה דומה:

המיסיונרים שבאו מאירופה הסיתו את החכשים-הנוצרים להזמין את היהודים לוידוא דתי. בוידוא ניצחו הפלשים [...] אז התרגזו מאוד המיסיונרים והסיתו את כוהני הדת החכשיים לדרוש מכל הפלשים שימירו את דתם. אז אמרו פלשים רבים [...] ⁴⁶

קווירין, בהסתמך על הכתובים של הלוי, תיאר כך גם הוא את השתלשלות הדברים.⁴⁷ גם 4 מתוך העדויות שבעל-פה (של גדליה, אובה אקלה, אבא גטה ואבא יצחק) הזכירו את הוידוא הדתי בפני תיאודרוס כאחד האירועים המרכזיים של התקופה, שהיה קשור להחלטה לצאת לירושלים. בגירסות אלו (במיוחד של אובה אקלה ושל אבא גטה) ובמסמך שפירסם לסלאו מצוי פירוט של תוכן הוידוא. השתלשלות האירועים עד הוידוא ופירוט הוידוא מתוארים גם-כן בכתבי-העת המיסיונריים, אבל זהו נושא לדיון מפורט, שלא כאן מקומו.⁴⁸ למרות האמור לעיל, יש לציין כמה עובדות המעמידות בספק את הקשר הנסיבתי הישיר שבין הוידוא ובין ההחלטה לצאת לירושלים. העובדה החשובה ביותר היא שהוידוא התקיים בשבוע הראשון של אוקטובר 1862. כפי שצוין כבר, היוצאים לירושלים הגיעו לנהר תכזי בעונת הגשמים, כלומר לכל המאוחר בספטמבר 1862. ברוב הגירסות על הוידוא אין אבא מהרי מוזכר בין המתדיינים, אלא בדרך-כלל מוזכר אבא סימון כמתדיין הראשי. מכאן ניתן להסיק, שאבא מהרי לא נכח בדיון משום שכבר יצא לדרך כמה חודשים

45 ראה: הלוי, עמ' 72. נדמה שקווירין לא פירש נכון את כוונת ההתלהבות של הקסים.

46 ראה: אסע"י. ההמשך מספר על ההחלטה לצאת למסע וביצועה.

47 ראה: קווירין, עמ' 224-225; הלוי, עמ' 72-73. גם פיטלוביץ קשר בין המיסיונרים ליציאה לדרך. אולם באופן חריג, הוא טען שהאירופים שביקרו אצל ביתא ישראל, החל מר'אבדי וכולל המיסיונרים, בישרו לביתא ישראל שיש יהודים אחרים בעולם. מידע זה והצהרותיהם של המיסיונרים שהמשיח קרב הם שגרמו, לטענת פיטלוביץ, להתעוררות המשיחית בקרב ביתא ישראל, והביאו לביטוי מעשי של יציאה לדרך. פיטלוביץ איננו מצייין על סמך מה למד או הסיק את הדברים. ראה: פיטלוביץ, עמ' 5.

48 הפירוט המירבי מופיע במיסיון: ג'ר, חוברת 28-29, אפריל-מאי 1863, עמ' 13-20, ביומן שכתב פלאד. תיאורים סיכומיים של האירועים הופיעו בשני ספריו המאוחרים של פלאד שנים עשרה שנים בחבש, ושישים שנה במיסיון בקרב הפלשים בחבש. הגירסות השונות של האירועים — ובמיוחד השוואת תוכן הוידוא, כפי שנמסר על-ידי היהודים ועל-ידי המיסיונרים, ותוצאותיו — ראויות לפירסום ולניתוח במאמר נפרד. ראה: לסלאו, עמ' 84-85.

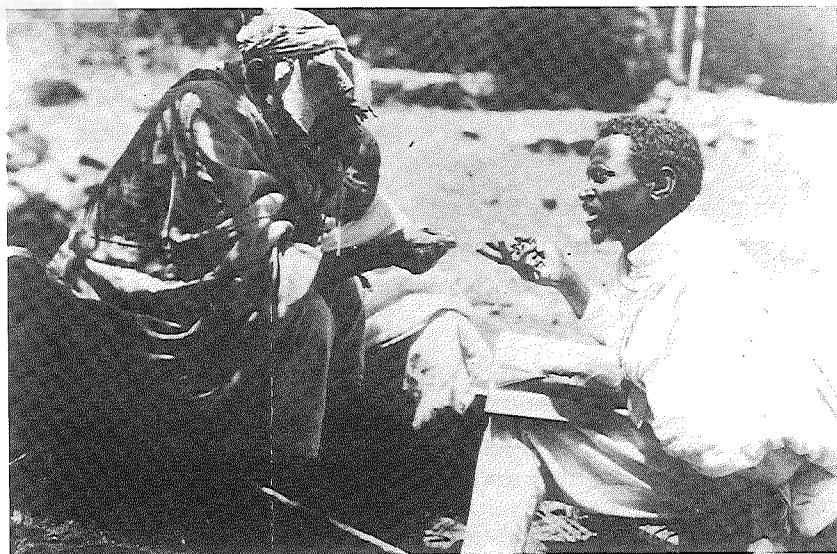
קודם לכן.⁴⁹ אולם גם אם הדיון עצמו לא היה הגורם הישיר ליציאה, אין לשלול את העימות עם המיסיונרים הפרוטסטנטים כאחד מגורמי הרקע המרכזיים להחלטת הנזירים, שהגיעה העת לבקש באופן מעשי את הגאולה.

מיסיון פעיל הוקם בג'נדה שבאזור דמביה בשנת 1859 על-ידי יוהאנס מארטין פלאד, ומאוחר יותר הוקם מיסיון נוסף באזור דמביה. בשנת 1860 הגיע אליו גם הנרי אהרן שטרן ואחריו סְטֶפֶאן ברונקהורסט. נציגי המיסיון שוטטו בכפרים ולימדו את תושביהם הפלשים תנ"ך עם הדגשה על הקטעים שהנוצרים מפרשים כבשורה המכוונת אל ישוע. הנזירים והקסים של ביתא ישראל, שלא הורגלו לדיונים טקסטואליים כאלה ואף לא להגנה על אמונתם באמצעות דיון עקרוני, לא עמדו בפני אתגר זה. הם דרשו מקהל מאמיניהם אמונה עיוורת והחרימו כל מי שלדעתם הושפע יתר על המידה מהמיסיונרים. פעילות המיסיון הניכה פירות. ב־21 ביוני 1862 הוטבלו לנצרות ראשוני הפלשים, 21 במספר, וב־4 באוגוסט הוטבלו 19 נוספים.⁵⁰ אולם עוד

49 על תאריך הויכוח — ראה: מיסיון: ג'ר, חוב' 28-29, אפריל-מאי 1863, עמ' 19-20. על הויכוח פורסם בג'ר בשנת 1863, אולם לדברי פלאד (שם) הוא התנהל ב־1862. לדברי קרומי, עמ' 130, משום מה ב־1861.

50 עמדת הנזירים כלפי קהלים — ראה: מיסיון: ג'א, 1861, עמ' 136, 219 ואילך; מיסיון, ג'ר, 1862; קפלן, מיסיונרים.

על ההמרות הראשונות — ראה: מיסיון: ג'א, 1869, עמ' 244-245. שהוא הגירסה האנגלית של 'שתים עשרה שנה'.

המיסיונרים הפעילו לחצים כבדים על ביתא ישראל בתצלום: אלאק פטאנה, פלשי שהתנצרו, מטיף לבן-עדתו

קודם לכן התקרבו כמה פלשים אל המיסיונרים. כך, למשל, דיווח כתבה-עת של המיסיון, כי ב-3 ביוני 1862 בחר פלשי בשם קינדי פאנטה (Kindy Fanta), אחד מאלה שהוחרם על-ידי הנזירים בגלל נטיותיו לנצרות, נשבע בשם המלך כי הנזירים לא יוסיפו להקריב קורבנות עד שיוכח לו שהדבר מותר על-פי התנ"ך, וגם יוכח לו שאסור להאמין בישוע כמשיח. קינדי בחר, כנראה ביודעין, בעניין הקורבנות, שהיה ידוע כנושא רגיש והיה נתון להתקפות מצד המיסיונרים במשך שנים.⁵¹ בזה הוחל התהליך שהביא בסופו לדיון בפני המלך תיאודרוס באוקטובר. אולם בו ביום, כבר ב-3 ביוני, הביאו הצדדים את המחלוקת לפני מושל האזור והדיון לפניו נמשך ב-5 בספטמבר. לפי אותו כתב-עת מיסיונרי, באותו יום רגז המושל על הפלשים כל כך, עד שהרחיב את איסור הקרבת הקורבנות לכל ישובי הפלשים בדמביה. באותו זמן הוא ניהל תכתובת בנושא זה עם המלך.

בתיאור הפרשה הזו כולה אין אבא מהרי נזכר כלל, עובדה תמוהה, בהתחשב במעמדו בעדה. אבל ראוי להסב את תשומת-הלב לנזיר אחר שהשתתף בעל כורחו בדיון לפני המושל ב-5 בספטמבר, כדברי כתבה-עת: 'נזיר זקן, אבא צגאי, תיעב את גורלם המר. "התחבאתי", הוא אמר, "כמו שארנבת מתחבאת בשיחים, כדי לא להסתבך בוויכות, אבל לקחו אותי בכוח. אוי! איך מעניש אותנו האל!"⁵² השם אבא צגאי ידוע לנו ממסמך אחר, המכתב שנשלח לירושלים בשנת 1862 ושפורסם בידי יעקב ספיר לראשונה ב'הנשר' בשנת 1863, ולהלן עיקרו:

ברוך ה' אלהי ישראל, אלהי כל בשר ואלהי הרוחות זה, המכתב שנשלח מן אבא טצאגאג [...] את אחי העברים שלום יהיה לכם, מכתב הראשון שלחנו אליכם על ידי דניאל בן חנניה אבי משה. אנחנו שואלים אם בא העת אשר אנחנו צריכים לחזור אליכם לארצנו היא ארץ הקדושה ולירושלים עיה"ק. אנחנו עם דל, אם הגיע העת באמת תשלחו לנו מכתב אודות זה. כי אל נכון אתם טובים ממנו, הגידו ותבררו לנו מה יקרה בעת הזאת ואשר עוד יבוא. כי באה בקרבנו הרגש גדול בלבבנו. בעבור יש אומרים שהעת לעמנו הנה באה ונהיה מופרדים מאת הנוצרים וללכת למדינתכם ירושלים ולהתאחד עם אחיכם ולהקריב קורבנות לה' אלהי ישראל בארץ הקדושה [...] ⁵³

51 הקרבת קורבנות היתה מוסד מרכזי בחיי הדת של ביתא ישראל ויתכן שאף פירנסה חלקית את הנזירים. המיסיונרים פסלו את הקורבנות, משום שהוקרבו מחוץ לירושלים והיו אסורים על-פי תורת ישראל ומשום שצליבת ישוע היתה לטענת הנוצרים הקורבן שבא ליתר כל קורבן אחר ולכפר על חטאי האדם. נושא זה הועלה בדיון בין שטרן לאבא מהרי — ראה: מיסיון: ג"א, 1 ביולי 1861, עמ' 189. הנושא תחזר ומוזכר במקומות רבים בכתבי-העת המיסיונרים. על מעשהו של קינדי — ראה: מיסיון, ג"ר, אפריל-מאי 1863, עמ' 13-14.

52 ראה: מיסיון, ג"ר, אפריל-מאי 1865, עמ' 18 (הפרשה כולה — שם, עמ' 14-18).

53 ראה: ספיר, עמ' 180.

האנשים שהיו שותפים ללחצים ולויכוחים שהתנהלו עם המיסיונרים, לא רק בימי תיאודרוס אלא עד המהפכה באתיופיה בשנת 1974. בסוגיה זו של הגורמים למסע, נותר עוד לדון בשאלה כיצד אפשר ששני הגורמים, האחד – הרשאה מאת המלך לצאת, או שליחות מטעמו; השני – בריחה מן המיסיונרים, יכולים להתקיים זה לצד זה, ולפעמים בפי אותו מידען (כגון בדברי: אבא יצחק, גדליה, אבא גטה, אובה אקלה). ההסבר לכך נעוץ באמונה הרווחת בקרב ביתא ישראל, כי תיאודרוס עצמו היה ידידותי כלפיהם, ואילו מי שרצה לנצר אותם היה אבונה שלמה (כדברי אובה אקלה) או המיסיונרים. הערכה זו אינה מתיישבת עם העובדות, שכן תיאודרוס בירך את המיסיונרים, היה מאוד מעוניין בהתנצרות הפלשים ובכינון אחדות דתית באתיופיה ואף צוטט כמי שהתווכח בעצמו עם הפלשים בענייני דת.⁵⁵ אולם יחד עם זאת הוא צוטט כמי שלא היה מעוניין לכפות את ההתנצרות על ביתא ישראל. בעיצומו של הויכוח סביב הקורבנות, הוא כתב למושל דמביה:

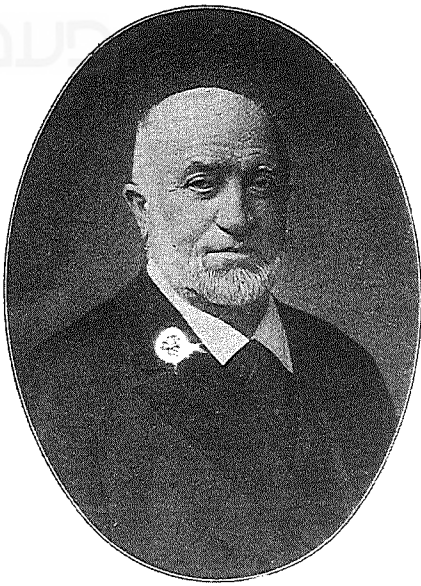
אם ישנו ספר כלשהו העשוי להעמיד את הפלשים על טעותם ולהדריכם אל תורת הנצרות, בוא וכנס את הפלשים. אולם אם אין ספר, שיישאו פלשים ואל תעשה יותר מאומה בקשר עימם.⁵⁶

בהשוואה ללחץ התוקפני שהפעילו עליהם המיסיונרים אין תימה כי הפלשים התייחסו אל עמדת המלך כאל גישה חיובית, ואפילו כאל אישור לחופש בענייני דת. היהודים גם רואים בתיאודרוס ידיד, על סמך מסורת שהוא הכיר יהודים לטובה עוד בצעירותו וحب להם טובה.⁵⁷

55 יחסו החיובי של תיאודרוס לפעילות המיסיונרים הפרוטסטנטים, לפחות עד שחשד כי הם שליחי ממשלת אנגליה, מתועד במספר מקומות – ראה: קרומי, עמ' 94, 121-124; רובנזון, תיאודרוס, עמ' 58. בהקשר זה, מעניינת פנייתו בשנת 1850 עוד לפני שהומלך, אל פלאד: 'לעיתים קרובות טרחתי להוכיח לפלשים, שישוע המשיח הוא בן האל ומושיע העולם, אך מעולם לא הצלחתי. היהודים הם קשי עורף ונולדו כאויבי כריסטוס'. ראה: גידני, עמ' 5; וגם קרומי, עמ' 129; רובנסון, תיאודרוס, עמ' 58; רובנסון, הישרדות, עמ' 177-178. מעבר לכך, שתיאודרוס היה נוצרי מאמין ואדוק (ראה: קרומי, עמ' 93-94, 123-124; רובנסון, תיאודרוס, עמ' 28-29, 51-57), נראה שהוא ראה באחדות דתית גם אמצעי לאחדות מדינית. עם זאת הוא נהר מאוד מלכפות את אמונתו על לא-נוצרים (ראה: קרומי, עמ' 131; רובנסון, הישרדות, עמ' 96, 175-176). גם המידענים שלי ציינו זאת, במיוחד קס מליצדק. אולם יהודים שהתנצרו, תיאודרוס רצה להגן עליהם ולמנוע מהם טרדות – ראה: מיסיון, ג"ר, 25 ביולי 1862, עמ' 15.

56 ראה: מיסיון, ג"ר, אפריל-מאי 1863, חוב' 28-29, עמ' 15.

57 פרשה מרתקת, שאין באפשרותי להתייחס אליה במסגרת מאמר זה, היא המסורת שתיאודרוס, שאמנם נולד בקוארה, לאם ענייה, נולד לאשה שהיתה או ממוצא יהודי או משרתת (שומרת פרות) של הנוצרים שם. לפי מסורת זו, היא חיתה בחסותם וכאשר חלמה חלום על כך שתלד שמש, ניבאו לה שתלד מלך. דוגמה אחת לגירסות למסורת זו מובאת במכתב של קס שטו. בהמשך, הילד קאסה גדל בין יהודים, הכיר נזירים, אולי לרבות אבא מהרי, ונתבקש על ידם 'שלא ישכח אותנו'. מסורת זו, שאין לה כנראה אחיזה רבה במציאות, מצויה גם בקרב היהודים וגם בקרב הנוצרים באתיופיה. ביתא ישראל מייחסים לו יחס חיובי כלפיהם על סמך מסורת זו.

יוהאן מארטין פלאד,
מיסיונר שדיווח על אבא מהרי

ה. תולדות אבא מהרי לאחר המסע

יש עניין במידע על אבא מהרי לאחר כשלון המסע. ראשית — לבחינת יחס העדה כלפי האיש שהובילם בדרך רוויית סבל רב, שנסתיימה בכישלון. שנית — מעמדו של האיש לאחר הכישלון עשוי ללמד על מעמדה של העדה כולה באתיופיה לאחר המסע. לפי דברי פלאד, איבד אבא מהרי מהמוניטין שלו לאחר שובו מהמסע והיה בזוי בעיני בני עמו.⁵⁸ לפי אבא גטה: 'היה כעס עליו'. לעומתם, אומר קס ברהן: 'אף אחד לא האשים אותו'. דברי קס ברהן קולעים למטרה, שכן גם מתוך כתבי המיסיונרים (ראה להלן) נראה, שהם המשיכו להתייחס אליו כאל מטרד למאמציהם וכמי שראוי לכבוד ולתשומת-לב.

לפי שתי גירסות, הגיע אבא מהרי לווגרה בסוף המסע.⁵⁹ לדברי אבא גטה, שהוזכרו לעיל, בנה שם אבא מהרי בית-כנסת, אך נשאר במקום זה שנתיים בלבד ואחר-כך חזר לאזור דמביה-סאקאלט, שבו היה קודם לכן ראש הקהילה. גם שם הוא לא התמיד לשבת במקום אחד, אלא נע ונד והגיע מדי פעם אף לקוארה. באותן שנים הוא המשיך כנראה בתפקידיו המסורתיים וגם נפגש עם הפעילים מטעם המיסיון.⁶⁰ פגישות אלה כללו כנראה עימותים נוספים, ולצידם היו גם נסיונות לברוח פיסית מהמיסיונרים.

פרט לאובה אקלה, כל המסורות בעל-פה מזכירות את מסע אבא מהרי כניסיון יחיד של ביתא ישראל להגיע לארץ-ישראל. אובה מזכיר ניסיון נוסף שנעשה על-ידי

58 ראה: פלאד, עמ' 38.

59 ראה: הלוי, עמ' 73; אבא גטה.

60 שובו לקוארה מוזכר בדברי קס שטר, אולם לאור המידע ממקורות אחרים שהבאנו דבריו נראה בלתי שלמים. קס שטר אף הוסיף, שמשפחתו של אבא מהרי התפשטה לדמביה, לַפְּלֶסָה, ולצ'לגה. לפי אובה אקלה, נפגש אבא מהרי עם יוסף הלוי וממנו למד שיש יהודים אחרים בעולם. דברים אלה נראים לנו מוקשים, מה עוד שאין הלוי מזכיר מפגש כזה.

קבוצה שיצאה לפני אבא מהרי וחזרה. ידועים לנו נסיונות נוספים של בודדים להגיע לארץ-ישראל, אחד שהצליח ושני שסופו איננו ידוע. (ראה לעיל, הערה 36). אובה מציין גם מסע של קסים (יתכן שהכוונה לנוזירים) עם ספריהם למקומות נידחים בכיוון סודאן, כדי לברוח מיוורשו של תיאודורוס, יוהאנס ה-4, הזכור כמלך קנאי, שביקש לנצר בכוח את ביתא ישראל. בכתבי המיסיונרים מתוארים שלושה אירועים הקשורים לעניין זה, ובשניים מהם מוזכר אבא מהרי. דברים אלה שופכים אור על מה שאירע לאבא מהרי לאחר המסע ועל מעמדו.

ב'גואיש אינטליג'נס' מנובמבר 1874 מסופר על עימות נוסף שהיה בין אבא מהרי למיסיונרים, כנראה פלאד ופֶרו. פלאד כתב, ששמע כי הגיעה שמועה אל אבא מהרי, שלפיה קיבל יוהאנס מכתב מאת מלכת אנגליה ובו דרישה לנצר בכוח את כל הפלשים. כאשר תפילות למותם של המיסיונרים לא נענו, תיכנן אבא מהרי מסע לווגרה עם קסים ובני העדה. הוא ביקש שיקראו בבתי-הכנסת את הצהרתו זו:

אבא מהרי מזמין את כל המבקשים למות כפלשים לצאת ממערב חבש ולבוא אחריו למקום מקלט. אלא שדת אבותיהם אינה חשובה בעיניהם שישארו; אך יזכרו כי ישנה רק דת אמיתית אחת — זו דת משה.⁶¹

פלאד הצליח להניא את אבא מהרי מהמעשה הזה על-ידי הבטחות, כי השמועה אינה נכונה ואין לו שום כוונה לנצר בכוח את ביתא ישראל. אבא מהרי קיבל את דבריו, משום שהוכח לו בעבר שפלאד הוא אדם ישר. אבא מהרי התנצל על כך, ששלח שליחים ולא בא בעצמו, בגלל היותו כמעט עיוור. בכל זאת יש להניח, שלולא הבטחתו של פלאד, היה אבא מהרי יוצא לדרך, ואפשר שהיו אחרים מצטרפים אליו, שכן, הצהרתו בבית-הכנסת 'עוררה התרגשות גדולה בכפרי הפלשים', לדברי פלאד.⁶² באותה הזדמנות, הפציר פלאד באבא מהרי לכל יוסיף להחרים את בני עדתו שהתעניינו בנצרות, מכאן שהיה עדיין לחרם שלו כוח מרתיע כלשהו. דיווח נוסף על אבא מהרי פורסם בדו"ח השנתי של המיסיון ב-1878,⁶³ והוא מציין שלושה 'כוהנים פלשים', בהם אבא מהרי, המסרבים עדיין להקשיב לדברי המיסיונרים. בדו"ח נאמר, כי אבא מהרי מתבודד במעמקי היער, פרוש מעיסוקיו, 'כדי לבלות שם עד סוף ימיו בבדידות'.⁶⁴ עוד מסופר בדו"ח, כי אבא מהרי אמר לידידיו, כי ה' נראה לו בחלום וכי קרב זמן של רדיפות גדולות.

שני דיווחים אלה מראים, כי גם לאחר המסע המשיך אבא מהרי להיות דמות מרכזית בעדה, שהוסיף לחזות ולעורר תשומת-לב ויראת-כבוד, גם בקרב ביתא ישראל, וכנראה גם בקרב המיסיונרים. כאשר דווח עליו בשנת 1878, הוא היה כבר

61 על המקרה כולו — ראה: מיסיון: ג"א, 1874, עמ' 292-293. הציטוט מופיע בעמ' 292.

62 ראה: מיסיון, ג"א, עמ' 292.

63 ראה: מיסיון, א"ר, 1878, עמ' 119-120.

64 ראה: שם, עמ' 119.

בכ"ן 80 שנה — שהרי ב־1860 העריך שטרן שהוא בכ"ן 60 — ואפשר שהיה עיוור, אולם היה עדיין תקיף בדעותיו.⁶⁵

הדיווח השלישי מספר על נביא שקם בשנת 1879/80 וטען, שבחלומו הופיע אלוהים ואמר לו שיבואו אירופים מארץ רחוקה ויכפו את הנצרות על הפלשים. תגובת שומעיו על כך היתה, שיש לברוח לאזורים הנמוכים ב'קֹלָה' (ווגרה).⁶⁶ מדובר אפוא בניסיון נוסף לפתור את בעיית העימות עם המיסיונרים על-ידי בריחה. בדיווח זה לא מוזכר שמו של הנביא, אולם נראה כי מדובר לא באבא מהרי אלא באיש שפעל לפי רוחו.

על מות אבא מהרי מצויות כמה גירסות. שלוש גירסות ממקמות את קברו באזור דמביה, וגירסה רביעית מציינת מקום אחר, באזור קוארה. לדברי אבא גטה הגיע אבא מהרי לִפְלֶנְגְבֶּ שבאזור דמביה, קרוב לכפר אֶמְבֶּא גוֹאֵלִיט,⁶⁷ חלה, מת ונקבר שם, שכן לפי האמונה יש לקבור אדם חכם ודגול במקום מותו. לפי אובה אקלה, היה אבא מהרי במסע בדמביה וביושבו תחת עץ בזמן סערה, נהרג מברד ונקבר במקום, ליד דְגֶ'נֶה. המקום שימש מאוחר יותר כבית-קברות ליהודים, ולידו מקום לעריכת הסיגד. גם קס שטו ציין מקום קבורה בשם אבא מהרי, ליד צ'לגה, בלי לציין מקום מדויק, אך לא רחוק מן האזור שהזכרנו. הוא אמר שרבים הולכים לשם. קיימת אפשרות ששלושה מידענים אלה מתכוונים לאותו מקום, אבל סביר יותר שמספר קברים זכו לזיהוי כקברו של אבא מהרי, זו תופעה מוכרת ביחס לקברי צדיקים חשובים. בהזדמנות אחרת, אמר קס שטו, שאבא מהרי מת בקוארה וממקום קברו יצאו מים. אולם אולי המידען התבלבל בין מקום קברו של אבא מהרי מן המאה ה-19 לקבר אבא מהרי אחר.⁶⁸

ו. סיכום: השפעת המסע על עתיד ביתא ישראל

המסע של אבא מהרי תואר כאסון, הן בדיווחים שבכתב והן במסורת שבעל-פה. רבים מהמשתתפים במסע חלו ומתו, איבדו את רכושם ומצאו עצמם רחוקים מביתם. לפי קס מהרי, היו מתנצרים רבים בקרב המאוכזבים מהמסע, גם באדיאבו,⁶⁹ אולם דיווחי המיסיונרים אינם מראים, כי היתה נטייה מוגברת להתנצרות. ברור אם כן, כי

65 מעניין להשוות קשיחות זו של אבא מהרי לתיאור של אבא סימן מקוארה, המצוין כמי שייצג את הפלשים בדיון לפני תיאודרוס ב־1862. הוא עצמו המשיך לדחות את הפירושים הנוצריים למובאות מן התנ"ך, אולם הצהיר לפני הנוצרים הפלשים שהיו איתו שאם הם קיבלו פירושים אלה, זכותם להתנצר. האם זהו סימן לכך שנשבר או סימן לפחדו מפני השלטונות? מצוין שמושל האזור היה מְשֶׁשֶׁה, בנו של תיאודרוס, שהפציר במיסיונרים שיהיו חריצים (diligent) בהוראתם לפלשים משום שאני רוצה שכולם ייטבלו [לנצרות] (שם, שם).

66 מיסין, א"ר, 1880, עמ' 127.

67 קס ברהן הזכיר את בלנגב כמקום שממנו יצאו יהודים למסע עם אבא מהרי.

68 תיאור זה מתאים למקום העלמו של אבא מהרי בקוארה, הקרוי על קדוש שמת על קידוש-השם בעת מלחמה — ראה: בן-דור, מקומות, עמ' 47.

69 סיפור אסע"י גם מתייחס להמרת דת, אולם מדובר בהתאסלמות הכפויה על אלה שהגיעו למצרים ועל נשיאת נשים מקומיות. תיאור זה חריג אבל משקף לפחות את נושא המרת הדת.

לטווח הקצר נפגעה העדה, ואכן האפיוודה הזו מוזכרת במסורת ביתא ישראל כ'קאפו זמן' (הזמן הרע). אולי משום כך בחר מחבר המסמך הנזכר, שנתחבר בימי מגליק השני, להתעלם מפרק זה בתולדות ביתא ישראל.

אולם המסורת האגדית על המסע התפתחה בכיוון שונה. רוב בני העדה כיום רואים את המסע שנכשל כסימן לעתיד: 'אבל בגלל שהיתה לו אמונה מאד חזקה, התקוה שהיתה לו, מה שהתגלה לו בחלום, זה היה לעתיד' (דברי אובה אקלה). לאחר הכישלון, המשיכו ביתא ישראל לחשוב על האפשרות להגיע לארץ-ישראל, ומדי פעם היתה איזו התעוררות משיחית. נסיונות אלו הסתכמו בתפילה ולא בביצוע מעשי, בעקבות הלקח ממסע אבא מהרי. יורשו של אבא מהרי, אבא קינדי, המשיך לדבר על ירושלים ועל חיוניות התקוה שעוד יגיעו לשם: 'הקב"ה מסתכל עלינו. יש לנו אור, תהיה לנו גאולה. אם תהיו שמחים, מחושך עכשו יצא אור'⁷⁰ (דברי קס מהרי). אובה אקלה מספר, כי המורה של אביו, באזור דמביה, הטיף אף הוא לעלות לירושלים, כי הגיעה העת, אולם הקהילה הסתפקה בתפילה ובצום להשגת מטרה זו.⁷¹ הניסיון הכושל והכמיהה להגשמה הפכו להיות נכס רוחני שהועבר מדור לדור, כדברי קס אברהם: 'אדם חושב כל הזמן להגיע. עד שהזמן שלנו הגיע, כל הזמן חשבנו ללכת לירושלים. היו אומרים ומספרים לנו, אם יהיה לנו, גם אנחנו נגיע לירושלים. אם לא, יגיע הסיפור הזה לילדים שלנו'. או כפי שמסכם את הלקח קס מהרי: 'מה שראה [אבא מהרי] היה לעתיד. הם לא הגיעו, הם לא זכו להגיע. בזכותם אנחנו הגענו'.

70 אבא קינדי היה הנזיר הראשי שחתם על האיגרת שהביא פיטלוביץ איתו לרבנים באירופה, בשובו ממסעו הראשון ב-1904. אבא קינדי גם היה בין מוריו של אבא יצחק במנזר הגדול במלטה במחוז סמיין. אבא יצחק הוא כיום כבן 88 שנים.

71 ראיון מ-5 ביולי 1982. מדובר שוב בסוף המאה ה-19 — תחילת המאה ה-20.

הפניות ביבליוגראפיות

E. Ullendorff, <i>The Ethiopians, Introduction to People & Country</i> , London 1960.	אולנדורף
אסע"י (ארכיון סיפורי עם ישראליים): 'משיח השקר של הפלשים', רשם רב נוי מפי נער פלשי, סיפור 481.	אסע"י
A.Z. Aescoly, 'Notices sur les Falachas ou Juifs d'Abyssinie d'après le journal de Voyage d'Antoine d'Abbadie', <i>Cahiers d'etudes africaines</i> , II, No. 1, 1961.	אשכולי, ידיעות
א"ז אשכולי, ספר הפלשים, ירושלים תש"ג.	אשכולי, ספר
R. Basset, <i>Les Apocryphes Éthiopiens</i> , Vol. XI, <i>Fekkare Iyasus</i> , traduit en français, Paris 1909.	באסה
ש' בן-דור, 'המקומות הקרושים של יהודי אתיופיה', פעמים, 22 (תשמ"ה), עמ' 32-52.	בן-דור, מקומות
S. Ben-Dor, 'The Sigd of Beta-Israel: Testimony to a Community in Transition', <i>Ethiopian Jews and Israel</i> (1987), forthcoming.	בן-דור, סיגד
S. Gobat, <i>Journal of a Three Years' Residence in Abyssinia</i> , in <i>Furtherance of the Objects of the Church Missionary Society</i> , London 1834.	גובאט

- W.T. Gidney, *Sites and Scenes*, London 1899. גידיני
- E. Hammerschmidt, 'Jewish Elements in the Cult of the Ethiopian Church', *Journal of Ethiopian Studies*, III/2 (1965), pp. 1-12. האמרשמידט
- J. Halevy, 'Halevy's Travels in Abyssinia', *Miscellany of Hebrew Literature*, London 1877, pp. 5-80. הלוי
- H. Weld-Blundell, *The Royal Chronicles of Abyssinia 1769-1840*, Cambridge 1922. Appendix F: 'Fakkārē Iyasus', pp. 515-517. וולד-בלונדל
- W. Leslau, 'A Falasha Religious Dispute', *Proceedings of the American Academy for Jewish Research* 16 (1947), pp. 71-95. לסלאו
- C. Mondon Vidaillet, *Chronique de Theodore, II, rois des rois d'Éthiopie 1853-1868* (chronicle by Walde-Maryam), Paris, n.d. reprint 1971. מונדון-וידאיה
- The London Society for Promoting Christianity amongst the Jews. מיסיון
- Annual Report* שנתון. מיסיון, א"ר
- Jewish Intelligence* פורסם בתקופות לא מוגדרות. מיסיון, ג"א
- Jewish Records* ירחון. מיסיון, ג"ר
- I.M. Flad, *The Falashas of Abyssinia*, London 1869. פלאד
- י' ספיר, 'היהודים באביסיניען', הנשר, שנה ג', גיליון 44 (1863), עמ' 179-180. ספיר
- Sergew Hable Sellassie, *Ancient and Medieval Ethiopia to 1270*, Addis Abeba 1972. סרגו
- J. Quirin, 'The Beta Israel (Falasha) in Ethiopia History: Caste Formation and Culture Change, 1270-1868' (Ph.D.) Ann Arbor 1977. קוורין
- D. Kessler, *The Falashas, the Forgotten Jews of Ethiopia*, London etc. 1982. קסלר
- S. Kaplan, *The Monastic Holy Man and the Christianization of Early Solomonic Ethiopia*, Weisbaden 1984. קפלן, קדושים
- , 'The Beta Israel (Falasha) Encounter with Protestant Missionaries 1860-1905', *Jewish Social Studies* (forthcoming). קפלן, מיסיונרים
- , 'Histoire et tradition, les chefs des communautés Beta Israel et leur evolution', *Les temps modernes*, 41, No. 474 (Jan. 1986), pp. 80-100. קפלן, מנהיגות
- D. Crummey, *Priests and Politicians, Protestant and Catholic Missionaries in Orthodox Ethiopia, 1830-1868*, Oxford 1972. קרומי
- L. Rapoport, *The Lost Jews, Last of the Ethiopian Falashas*, New York (1977). ראפפורט, היהודים
- , *Redemption Song, The Story of Operation Moses*, San Diego, etc. 1986. ראפפורט, שיר
- S. Rubenson, *The Survival of Ethiopian Independence*, Addis Abeba 1972. רובנסון, הישרדות
- , *King of Kings, Tewodros of Ethiopia*, Addis Abeba-Nairobi 1966. רובנסון, תיאודרוס
- A. Stern, *Wanderings among the Falashas in Abyssinia, (...)*, London 1862. שטרן
- Tadesse Tamrat, *Church and State in Ethiopia: 1270-1527*, Oxford 1972. תאדסה
- מ' תזון, 'נסיון לעלות לארץ-ישראל', עדות בעל-פה, רשמה אילנה דייקס, תירגם דני אסמני, אשקלון 1983. (נוסח הסיפור בעברית קלה — ראה: סיפורים מפי יהודי אתיופיה, ירושלים 1986, עמ' 38-39.) תזון

הסיגד — חגם של ביתא ישראל, (למעלה מימין) מתפללת בסיגד; (למעלה משמאל) קסים בסיגד, אחד מחזיק אורית היא התורה בגעז (מימין בתצלום) שני מחזיק ספר-תורה; (באמצע) קהל מחפללים בסיגד; (למטה) ירידה מדהר לאחר סיום הסיגד, ליד אמבובר, 1984

